

KUMUK TÜRKÇESİNDE OĞUZCA UNSURLAR

Neşe ERENOĞLU*

ÖZET

Kumuk Türkçesi, Türk dilinin Kıpçak grubu içinde yer alır. Ancak bu lehçe, Oğuzcaya ait bazı unsurları da bünyesinde barındırmaktadır. Bu makalede, Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurlar “Söz Varlığı”, “Ses Bilgisi” ve “Şekil Bilgisi” açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kumuk Türkçesi, Oğuzca Unsurlar, Türk Lehçeleri.

OGHUZ ELEMENTS IN KUMUK TURKISH

ABSTRACT

Kumuk Turkish participates in Kipchak group of the Turkish language. On the other hand, this dialect incorporates some elements of Oghuz. In this article, Oghuz elements in Kumuk Turkish were examined in terms of “Vocabulary”, “Phonetics” and “Morphology”.

Key Words: Kumuk Turkish, Oghuz Elements, Turkish Dialects.

Kumuk Türkleri, Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu Kafkasya ile Hazar Denizi'nin batı kıyısı boyunca, Azerbaycan'ın sınırlarından kuzeye doğru uzanan bölgesinde, Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudakkent, Kaytak, Mahaçkale, İzberbaş, Buynak ve Derbent'te yaşamaktadır¹.

Kumuk Türkçesi, Kuzey Kafkasya'nın doğu bölümünde yaşayan Kumuk Türklerinin diline verilen addır². Kumuk Türkçesi coğrafi esaslara göre yapılan tasnifte Ramstedt ve Benzing tarafından

* Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, Bornova, İZMİR

¹ Zeki Kaymaz, “Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi”, I. Milli Kafkasya Sempozyumu ve Aşıklar Şöleni, 25-31 Ekim 1995, Kars (Basılmamış Bildiri), s.1

² Hasan Eren, “Kumuk Türkçesi”, Türk Ansiklopedisi, C.XXII, s.349

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Batı grubu, Räsänen ve Menges tarafından Kuzey-batı grubu içinde; kavmî esaslara göre yapılan tasnifte Baskakov tarafından Kıpçak-Oğuz (Uz-Polovets) grubu, Berezin tarafından Tatar, Vambéry tarafından Pontus Türkleri, Balbi tarafından Kafkas-Tunalılar grubu içinde gösterilir³. Ses bilgisi esaslı tasnifte ise Ramstedt tarafından tag>aw, d>y, Samoyloviç tarafından taw grubu, R. R. Arat tarafından III. taw- grubu, T. Tekin tarafından tawlı grubu içinde gösterilir⁴.

Kumuk Türkçesi bulunduğu coğrafyanın etkisi ve tarihî ilişkilerin neticesinde Oğuzcadan etkilenmiş; bu etki onların söz varlığına, ses ve şekil özelliklerine kadar girmiştir. Oğuzcanın Kumuk lehçesine etkisi araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Bekir Çobanzade, Kumuk Türkçesinin Azerbaycan Türkçesi ve onun aracılığıyla Osmanlı Türkçesi etkisi altında kaldığını⁵; J. Benzing, Kumuk Türkçesinde bazı fonetik özellikler ve gramatikal şekillerin Güneybatı Türkçesi etkisinde geliştiğini⁶; Osman Uyanık, bu lehçede Oğuzca özelliklerin bulunduğunu kaydeder⁷. “Kumuk Türklerinin Atasözleri” ile “Kumuk Atasözleri ve Deyimleri” adlı çalışmalarda da Kumuk Türkçesindeki bazı Oğuzca özelliklere değinilir⁸.

Kumuk Türkçesiyle ilgili yapılan çalışmalarda Kumuk Türkçesinin Oğuzca özelliklere sahip olduğu söylenmiş; ancak şu ana kadar yapılan çalışmalarda Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurlar belli özellikleriyle verilerek bütünüyle değerlendirilmemiştir. Bizim bu çalışmadaki amacımız parçalar halinde verilen bu özellikleri bir araya getirerek Oğuzca özellikleri bütünüyle ele almaktır. Oğuzca özellikler ele alınırken Prof. Dr. Gürer Gülsevin’in çalışmaları ve Dr. Selma Gülsevin’in çalışması esas alınmış; Kumuk Türkçesindeki Oğuzca unsurlar incelenirken Prof. Dr. Gürer Gülsevin’in konuyla

³ Reşid Rahmeti Arat, “**Türk Şivelerinin Tasnifi**”, Makaleler, C.I, TKAE Yay., Ankara 1987, s.69-149; Zeki Kaymaz, “**Kumuklar ve Kumuk Türkçesi**”, Yeni Türkiye 97/16, s.2067-2071

⁴ Reşid Rahmeti Arat, **agm.**, s.69-149; Zeki Kaymaz, **agm.**, s.2067-2071

⁵ Bekir Çobanzade, **Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri**, Bakü 1926, s. 47

⁶ Johannes Benzing, “**Kumuk Türkçesi**” (Çeviren: İlhan Çeneli), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 26, 1986-1993, s. 166

⁷ Osman Uyanık, “**Kumuk Ağzlarının Yeni Bir Tasnifi**”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 12, 2002, s.234

⁸ *bk.* Çetin Pekacar, **Kumuk Türklerinin Atasözleri**, Meyil Matbaacılık, Ankara, s. 24-26; Rıdvan Öztürk-Osman Uyanık, **Kumuk Atasözleri ve Deyimleri**, Çizgi Kitabevi, Konya, s.8-9

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

ilgili oluşturduğu yöntem, Prof. Dr. Gürer Gülsevin ve Dr. Selma Gülsevin'in çalışmalarındaki tablolar kullanılmıştır⁹.

I. Söz Varlığında Oğuzca Unsurlar:

Prof. Dr. Gürer Gülsevin *añla-*, *bak-*, *bul-*, *çek-*, *el*, *gece*, *geç-*, *in-*, *inek*, *kapı*, *köpek*, *yoğurt*; Prof. Dr. Zeki Kaymaz *değil*, *deli*, *güneş*, *ol-* sözcüklerini Oğuzca olarak verir¹⁰.

1. *añla-* / *tüşün-* “anlamak”

Batı Oğuzcasında *anla-* yaygın şekilken Oğuz grubu dışındaki lehçelerde *tüşün-* şekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca *añla-* şeklinin yanında *tüşün-* şekli de kullanılır. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgati't-Türk'te* bu sözcüğü Oğuzca olarak kaydeder¹¹.

- Aytğan avliya busa da, *añlağan* hakıllı bolsun. “*Söyleyen aptal olsa da anlayan akıllı olsun.*” KTA, s.71
- Söznü tamakı da tañla, başın kıoy, artın *añla*. “*Sözü boğazında seç, başını bırak, sonunu anla.*” KTA, s.197
- Başda *añlamağan* heç de *añlamas*, heç de *añlamağan* geç de *añlamas*. “*Başta anlamayan hiç anlamaz, hiç anlamayan geç de anlamaz.*” KAD, s.78

		<i>tüşün-</i>
--	--	---------------

⁹ bk. Gürer Gülsevin, “*Yusuf Has Hacib'in Dilinde Oğuzca Unsurlar*”, *Günümüz Dünyasında Yusuf Has Hacip ve Fikirleri II*, Elaralık Atatürk-Alatoo Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan, 8-9 Haziran, 2006, s.39-55; “*Oğuzca Olmayan Tarihi Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve 'Nehcü'l-Feradis' Örneği*”, 46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, 22-27 Haziran, Ankara 2003; “*Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: 'Denk Çiftler'*”, *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2, Spring 2007, s.276-299; “*Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım*”, *Büyük Türk Dili Kurultayı*, Ankara 2006, s.75-93; *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara 1997; Selma Gülsevin, “*Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar*”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2, Spring 2007, s.300-306.

¹⁰ bk. Gürer Gülsevin “*Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım*”, *Büyük Türk Dili Kurultayı*, Ankara 2006, s.75-93; Zeki Kaymaz, “*Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine*”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.204–209

¹¹ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C.I, TDK Yay., Ankara 2006, s.290

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Lehçeler ¹²	<i>aŋla-</i> Oğuzca Şekil	Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	anla-		
Azerbaycan T.	anla-		başa düş-
Türkmen T.	aanla-	düşün-	
Kumuk T.	aŋla-	tüşün-	
Yeni Uygur T.	aŋla-	çüşen-	
Özbek T.	eŋle-	tüşün-	
Tatar T.	aŋla-	töşin-	
Başkurt T.	aŋla-	töşön-	
Kazak T.		tüsin-	uğın-
Kırgız T.	aŋda-	tüşün-	

2. baci / kızıardaş “kızkardeş”

Oğuz grubu lehçelerinde kızkardeş için **bacı** şekli de kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde yaygın olarak kullanılan şekil **apa**, **siŋil**'dir. Kumuk Türkçesinde baci şekline karşılık **kızıardaş** şekli yaygın olarak kullanılır. Ancak taradığımız Kumuk Türkçesi metinlerinde **bacı** şekline bir kez rastlanılmıştır.

➤ Biz, **bacileriŋ** yüregibiz yana,

Seni görmegenli bek köp zamana. *YK, s.242*

“Biz, bacılarının yüreği yanar,

Seni görmeyeli pek çok zamandır.” YK, s.243

		<i>apa, siŋil</i>	
--	--	-------------------	--

¹² Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*'den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

Lehçeler ¹³	<i>bacı</i> Oğuzca Şekil	Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	bacı		
Azerbaycan T.	bacı		
Türkmen T.	bacı		uya, ayaal, doğan
Kumuk T.	baci		k□ızardaş
Yeni Uygur T.		siñil	hede, aç
Özbek T.		âpa, siñil	
Tatar T.		apa, siñil	
Başkurt T.		apay, hiñli	kerindeş
Kazak T.		apa, siñli	karındaş
Kırgız T.			ece-siñdi

3. bak□- / k□ara- “bakmak”

Oğuz grubu lehçelerinde **bak-** standart şekildedir. Diğer lehçelerde bu şekle karşılık **kara-** şekli kullanılır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca unsur olan **bak-** şeklinin yanında Oğuzca olmayan **kara-** şekli de bulunmaktadır. Ancak **k□ara-** şekli daha yaygındır.

- Anasına **bak□** k□ızın al, darayna **bak□** bezin al. “Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.” KA, s.6
- Aldı **bak□sa-** deniz, artı **bak□sa-** donuz. “Önüne baksa deniz, arkasına baksa domuz.” KAD, s.45
- Tamam bir yıl tilep **bak□dık□** yalbarup
Hiçbir cevap tapmay k□aldık□ **bağup**. BÇ, s.70
“Son bir yıl dileyip baktık yalvarıp

¹³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki baci sözcüğü YK'den, k□ızardaş sözcüğü KTS'den; diğer lehçelerdeki sözcükler KTLS'den alınmıştır.

Hiçbir cevap bulamadan kaldık bakıp.”

Lehçeler ¹⁴	<i>bak-</i> Oğuzca Şekil	<i>kara-</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	bak-		
Azerbaycan T.	bah-		
Türkmen T.	bak-		seret-
Kumuk T.	bak-	kara-	
Yeni Uygur T.	bak-	kara-	
Özbek T.	bâk-	kare-	
Tatar T.	bak-	kara-	karap çık-
Başkurt T.	bak-	kara-	karap sık-
Kazak T.		kara-	
Kırgız T.		kara-	tik-

4. çağı / beki “çakı”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **çakı**¹⁵ şekline karşılık diğer lehçelerde kullanılan şekil **beki**'dir. Kumuk Türkçesinde **beki** şeklinin yanında **çağı** şekli de bulunmaktadır. Bu lehçede **beki** yaygın olarak kullanılır. “çakı” anlamına gelen **çağı**¹⁶ kelimesine taradığımız metinlerde bir kez rastlanılmıştır.

¹⁴ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*'den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

¹⁵ Tuncer Gülensoy, bu sözcüğün Moğolcada çaku şeklinde yaşadığını söylemektedir. “çak- 'yapmak, parçalamak'+ı >çakı” etimolojisinden hareketle sözcüğün Moğolcaya değil, Oğuzcaya ait olduğunu düşünmekteyiz. bk. Tuncer, Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*, TDK Yay., Ankara 2007, s.211, *çakı* maddesi

¹⁶ Erol Öztürk, *Yırçı Kazak*, s.262, “çağı” maddesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- Sıydan tüşdü oybotlar k□ılavlu,
Kökleni zırıllağan **çağıday**. *YK, s.190*
“Kından çıktı keskin kılıçlar
Kökleri kesenen çakı gibi.” *YK, s.191*

Lehçeler ¹⁷	çakı Oğuzca Şekil	beki Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	çakı		
Azerbaycan T.	cib bıçağı		
Türkmen T.	çakı		
Kumuk T.	çağı	beki	
Yeni Uygur T.		beke	
Özbek T.			büklame piçâk
Tatar T.		peki	
Başkurt T.		beki	
Kazak T.		beki	şappa
Kırgız T.			çaravzal

5. çek- / tart- “çekmek”

çek- Oğuzca şekil, **tart-** ise Oğuzca olmayan şekildir. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olan **çek-** şekline metinlerde

¹⁷ Tabloda Kumuk Türkçesindeki çağı sözcüğü *YK*’den, beki sözcüğü *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

rastlanılmamıştır. Ancak “*Kumuk Türkçesi Sözlüğü*”ndeki **çek-** maddesinde bu sözcüğe aradığımız anlamıyla yer verilmiştir¹⁸. Bu durum bize **çek-** şeklinin Kumuk Türkçesinde yaygın şekil olmasa da sözlüğe girecek kadar kullanıldığını göstermektedir.

Lehçeler ¹⁹	<i>çek-</i> Oğuzca Şekil	<i>tart-</i> Oğuzca Olmayan Şekil	<i>Diğer</i> <i>Şekiller</i>
Türkiye T.	çek-		
Azerbaycan T.	çek-		
Türkmen T.	çek-		
Kumuk T.	çek-	tart-	
Yeni Uygur T.		tart-	
Özbek T.		târt-	<i>südre-</i>
Tatar T.		tart-	<i>suz-</i>
Başkurt T.		tart-	<i>huz-</i>
Kazak T.		tart-	
Kırgız T.		tart-	

6. de- / ayt- “demek”

Oğuz Grubu lehçelerinde **de-** standart şekildir. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olan **de-** şeklinin yanında Oğuzca olmayan **ayt-** şekli de kullanılır. Kumuk Türkçesinde **de-** şekli, **ayt-** şeklinden daha yaygındır.

¹⁸ Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2000 (Basılmamış), s.76, *çek-* maddesi

¹⁹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*'den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

➤ K□□arga balasına appağım, kirpi balasına yımışağım **degen**. “*Karga yavrusuna apakım, kirpi yavrusuna yumuşağım dermiş.*” *KA*, s.9

➤ “Aşaymısan” **demek**, “aşama” **demekdir**. “*‘Yer misin?’ demek, ‘yeme!’ demektir.*” *KTA*, s.59

➤ Tartıp kara çı kuyruğunu, avur bolamı eken?- **dey**. “*Çekip baksana kuyruğunu, ağırlaşmış mı? der.*” *TEA*, s.169

Lehçeler ²⁰	de- Oğuzca Şekil	ayt- Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	de-		
Azerbaycan T.	de-		
Türkmen T.	diyi-		
Kumuk T.	de-	ayt-	
Yeni Uygur T.	de-		
Özbek T.	de-	eyt-	
Tatar T.		eyt-	söyle-
Başkurt T.		eyt-	höyle-
Kazak T.	de-		söyle-
Kırgız T.	de-	ayt-	süyle-

7. deli, teli/ Ø “deli”

²⁰ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*’den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **deli** şekline karşılık diğer lehçelerde *delbe, telbe, divana, cinni, delkuli, delduv* gibi şekiller bulunur. Kumuk Türkçesinde **teli** ve tonsuzlaşmış şekli olan **deli** standart şekildir. Bu lehçede Oğuzca olmayan şekil kullanılmamaktadır.

- **Deli** biyimes, biyise tınmas. “*Deli büyümez, büyüse de laf dinlemez.*” KA, s.7
- **Teli** tamur terbense, Teñirisin tanımas. “*Deli damar kalkarsa tanrısını tanımaz.*” KTA, s.207
- Derbiş gişi- **deli** işi. “*Dervişlik, deli işi.*” KAD, s.103

Lehçeler ²¹	<i>deli</i> Oğuzca Şekil	<i>telbe</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	deli		
Azerbaycan T.	deli		
Türkmen T.	deeli		
Kumuk T.	deli / teli		
Yeni Uygur T.	delli	telve	
Özbek T.		telbe	cinni
Tatar T.	tili		divana
Başkurt T.	tili		divana
Kazak T.			delkuli,d elduv,jındı
Kırgız T.	deli	delbe	

8. el / k□ol “el”

²¹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki deli sözcüğü *KTS*’den, teli sözcüğü *KTA*’dan; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Batı Oğuzcasında **el**; Oğuzca olmayan lehçelerde ise **kol** şekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan **kol** şekli yaygın olarak kullanılan şekildir. Kaşgarlı Mahmud, **elig** sözcüğünü Oğuzca olarak kaydeder²². “*Kumuk Türkçesi Sözlüğü*”ndeki **el** maddesinde **el** “*kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü*” anlamıyla yer almamaktadır. Ancak taranan metinler **el** sözcüğünün bazı atasözlerinde yaşadığını göstermiştir. “*Kumuk Türklerinin Atasözleri*”nde bu anlamda kullanılan iki atasözü vardır.

- **El** bulan çaçıp, etik bulan cıyğanday. “*El ile saçıp, çizme ile toplamak gibi.*” *KAD*, s.111
- **El, elge**; şöşge, belge. “*El ele, kılıç bele.*” *KAD*, s.112

Lehçeler ²³	<i>el</i> Oğuzca Şekil	<i>kol</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	el		
Azerbaycan T.	el		
Türkmen T.	el		
Kumuk T.	el	kol	
Yeni Uygur T.	el	kol	
Özbek T.		kol	
Tatar T.		kul	kul çuğı
Başkurt T.		kul	kul suğı
Kazak T.		kol	
Kırgız T.		kol	

9. en- / tüş- “inmek”

²² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, TDK Yay., Ankara, 2006, s.72

²³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki **el** sözcüğü *KAD*’dan, **kol** sözcüğü *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

en- şekli Oğuzca, **tüş-** şekli ise Oğuzca olmayan şekildir. Kumuk Türkçesinde **en-** şekline “*Kumuk Türkçesi Sözlüğü*”nde **en-**maddesinde yer verilmiştir²⁴. Çetin Pekacar, bu sözcüğün inmek anlamıyla eskimiş bir sözcük olduğunu kaydetmektedir. Oğuzca olan bu şekil Kumuk Türkçesinde fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş **eniş** şeklinde yaşamaktadır.

➤ Bir örneği bir **enişi**. “*Bir yokuşun bir inişi.*” KAD, s.87

Lehçeler ²⁵	<i>en-</i> Oğuzca Şekil	<i>tüş-</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	in-		
Azerbaycan T.	en-	düş-	
Türkmen T.	iin-	düş-	
Kumuk T.	en-	tüş-	
Yeni Uygur T.		çüş-	
Özbek T.	in-	tüş-	
Tatar T.		töş-	
Başkurt T.		töş-	
Kazak T.		tüs-	kon-
Kırgız T.		tüş-	

10. geç- / öt- “geçmek”

Oğuz grubu lehçelerinde **geç-** standart şekildir. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise **öt-** şekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan **öt-** şekli, Oğuzca şekline oranla daha yaygın kullanılmaktadır.

²⁴ Çetin Pekacar, *age.*, s. 94

²⁵ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*'den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

- Köpür salğan özü **geçer**, k□uyu k□azğan özü tüşer. “Köprü kuran kendi geçer, kuyu kazan kendi düşer.” *KTA*, s.145
- İt haplar, kerivan **geçer**. “İt ürür, kervan yürür.” *KAD*, s.149
- Birevlege suv tabulmay içmege, birevler köpür tapmay **geçmege**. “Kimileri su bulamaz içmeye, kimileri köprü bulamaz geçmeye.” *KTA*, s.86

Lehçeler ²⁶	geç- Oğuzca Şekil	öt- Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	geç-		
Azerbaycan T.	keç-		
Türkmen T.	geç-	öt-	
Kumuk T.	geç-	öt-	
Yeni Uygur T.	keç-	öt-	
Özbek T.	keç-	öt-	
Tatar T.		üt-	aşa çık-
Başkurt T.		üt-	küs-, aşā sık-
Kazak T.	keş-	öt-	
Kırgız T.	keç-	öt-	

11. geçe, gece / tun “gece”

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde **gece**, Türkmen Türkçesinde **giice** olarak kullanılan bu şekle karşılık diğer lehçelerde kullanılan Oğuzca olmayan şekil **tün**'dür. Kumuk Türkçesinde Oğuzca **gece** ve **geçe** şekli, Oğuzca olmayan **tun** şekli ile birlikte yaşamaktadır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca şekil, tun şekline

²⁶ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*'den, diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

göre daha yaygın kullanılır. Kaşgarlı Mahmud Divanü Lûgati't-Türk'te **kéçe** şeklinin Oğuzca olduğunu kaydeder²⁷.

➤ **Geçe** yürügen erten süyügen. *KA, s.8 / Gece* yürügen gündüz süyüner. "*Gece yürüyen sabah sevinir.*" *KAD, s.122*

➤ Balasıday yurtumnu

Bavruña başgan **geçe**. *ŞHA, s.142*

"*Yavrusuymuş gibi yurdumu*

Bağrına basan gece." *ŞHA, s.143*

➤ Ahşamlar gün batsa da,

Geçeler ay bulanman. *YK, s.70*

"*Akşamlar gün batsa da,*

Geceler ay ileyim." *YK, s.70*

➤ Ğıskıa **gece** meni abdullam ğırkı turup

Ğırkı tamurdan, sağa balam, süt berdim. *BÇ, s.57*

"*Kısa gece benim Abdullahım kırk kez kalkıp,*

Kırk damardan sana balam süt verdim."

Lehçeler ²⁸	<i>geçe, gece</i> Oğuzca Şekil	<i>tun</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	gece		
Azerbaycan T.	gece		
Türkmen T.	giice		
Kumuk T.	geçe, gece	tun	

²⁷ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. III, TDK Yay., Ankara 2006, s.219

²⁸ Tabloda Kumuk Türkçesindeki gece sözcüğü *KAD*'dan, geçe ve tun sözcüğü *KTS*'den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

Yeni Uygur T.	keçe	tün	
Özbek T.	keçe	tün	
Tatar T.		tön	
Başkurt T.		tön	
Kazak T.		tün	
Kırgız T.		tün	

12. göbek / it “köpek”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **köpek** şekline karşılık diğer lehçelerde **it** şekli kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise **it** şeklinin yanında **göpek** şekli de bulunmaktadır. Bu lehçede **it** şekli yaygın olarak kullanılır. Taradığımız metinlerde köpek şekline bir kez rastlanılmıştır.

➤ Surayıllardaki balıbiz,

Göbek itler gelip urladı. *TEA*, s.103

“Gügümlerdeki balımızı

Köpek itler gelip yudumladı.” TEA, s.103

Lehçeler ²⁹	<i>köpek</i> Oğuzca Şekil	<i>it</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	köpek	it	
Azerbaycan T.	köpek	it	
Türkmen T.	köpek	it	
Kumuk T.	göbek	it	
Yeni Uygur T.		işt	

²⁹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki göbek sözcüğü *TEA*'dan, it sözcüğü *KTS*'den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

Özbek T.		it	
Tatar T.		it	
Başkurt T.		it	
Kazak T.	köbek (eski)	iyt	töbet
Kırgız T.		it	

13. güneş / gün “güneş”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan şekil **güneş**, diğer lehçelerde kullanılan yaygın şekil *gün* ve *kuyaş*'tir. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan **gün** şekli yanında Oğuzca olan **güneş** şekli de kullanılmaktadır. Ancak bu lehçede Oğuzca olan **güneş** şekli pek yaygın değildir.

➤ **Güneş** yimik,

Teñ görsün gözüm. *ŞHA*, s.82

“*Güneş gibi,*

Denk görsün gözüm.” *ŞHA*, s.83

➤ Gümüş minça-

Bolup görünse **güneş**. *ŞHA*, s.136

“*Gümüş tepsi*

Olup görünse güneş.” *ŞHA*, s.137

➤ Boş tepsidey, mañ,

Görünse birden **güneş**. *ŞHA*, s.144

“*Boş tepsi gibi şaşkın,*

Görünse birden güneş.” *ŞHA*, s.145

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Lehçeler ³⁰	<i>güneş</i> Oğuzca Şekil	<i>gün</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	güneş		
Azerbaycan T.	güneş		
Türkmen T.	güneş	gün	
Kumuk T.	güneş	gün	
Yeni Uygur T.		kün	kuyaş, aptap
Özbek T.		kün	kuyâş,
Tatar T.			koyaş
Başkurt T.			koyaş
Kazak T.		kün	
Kırgız T.		kün	

14. inek / sıyr “inek”

İnek şekli Oğuzca olan şekil, **sıyr** şekli ise Oğuzca olmayan şekildir. “Kumuk Türkçesi Sözlüğü”nün **inek** maddesinde bu sözcük yine *inek* anlamıyla geçmektedir³¹. Ancak taranan metinlerde bu sözcüğe rastlanılmamıştır. Hasan Eren, Kumuk Türkçesi kollarında **sıyr** kelimesi yerine **inek** kelimesinin kullanıldığını kaydeder³².

³⁰ Tabloda Kumuk Türkçesindeki güneş sözcüğü *ŞHA*’dan, gün sözcüğü *KTS*’den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*’den alınmıştır.

³¹ Çetin Pekacar, *age.*, s.130, *inek* maddesi

³² Hasan Eren, *agm.*, s.350

Lehçeler ³³	<i>inek</i> Oğuzca Şekil	<i>sıyr</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	inek		
Azerbaycan T.	inek		
Türkmen T.		siğir	
Kumuk T.	inek	sıyr	
Yeni Uygur T.	inek	siyir	kala
Özbek T.		siğir	
Tatar T.		sıyr	
Başkurt T.		hıyr	
Kazak T.		sıyr	
Kırgız T.	inek		uy

15. k□apu / eşik “kapı”

Oğuz grubu lehçelerinde **kapı** karakteristik şekildir. Diğer lehçelerde ise **eşik** şekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde **eşik** sözcüğüne paralel olarak **kapı** şekli de bulunur. Ancak **eşik** sözcüğünün kullanımı daha yaygındır.

➤ Bir eşik açılıp şo bayagı **k□apu** alda olturup turağan kart çığıp gelip tananı yesine akır kıcıp etip, yaşğa bir şayı da berip, onu teberip **k□apudan** da çıgarıp, kuvalap yibere. “*Bir kapı açılıp, önünde oturup duran deminki ihtiyar çıkıp gelip, dananın sahibine haykırıp, çocuğa bir kuruş verip onu iterek kapıdan çıkarır, kovalar.*” TEA, s.173

³³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

➤ Geñ asgerlerden geñ edik, temir **k□apulardan** bek edik. “İri askerlerden iriydik, demir kapılardan sağlamdik.” *KAD*, s.122

➤ Gele busa, **k□apu** aldına gelsin dep,

Gelmey busa, yahşı ögüzün bersin dep. *YK*, s.112

“Gelecekse kapı önüne gelsin diye,

Gelmez ise güzel öküzünü versin diye.” *YK*, s.113

➤ Haydap barğan **k□apusını** aldına

-Açılmağan anam k□apulanı açsana! *BÇ*. s.58

“Sürüp kapısının önüne

-Anam açılmayan kapıları açsana!”

Lehçeler ³⁴	<i>kapu</i> Oğuzca Şekil	<i>eşik</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	kapı		
Azerbaycan T.	gapı		
Türkmen T.	gapı		
Kumuk T.	kapu	eşik	
Yeni Uygur T.		işik	
Özbek T.		eşik	
Tatar T.		işik	
Başkurt T.		işik	
Kazak T.		esik	
Kırgız T.		eşik	kaalğa

³⁴ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*'den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

16. ol-/ bol- “olmak”

Batı Oğuzcasında **ol-** şekli standarttır. Oğuzca olmayan lehçelerde **bol-** şekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde yaygın olarak kullanılan yapı ise **bol-** şeklindedir. Bu lehçede **ol-**'lu örneklere de rastlanır.

➤ Denizde bir saz **olur**

Gül açılır, yaz **olur**.

Men yarıma gül demen

Gülnü ömrü az **olur**. TEA, s. 197

“Denizde bir saz olur

Gül açılır, yaz olur.

Ben yârime gül demem

Gülün ömrü az olur.” TEA, s.197

➤ Tañ görsek soñunda ahşam **olmaz**,

Yaz bolar soñunda kışı **olmaz**,

Har Sulayman degen malik **olmaz**,

Bu cahanda har yüzüklü hanum **olmaz**. TEA, s.198

“Tan görsek sonunda akşam olmaz,

Yaz olur sonunda kışı olmaz,

Her Süleyman denen malik olmaz,

Bu cihanda her yüzüklü hanım olmaz.” TEA, s.198

➤ Erinçek işge urunmas, aş **olsa** k□ arap turmas³⁵.
“Erincek işe girişmez, yemek olsa bakıp durmaz.” KAD, s.116

➤ Hıncaldan tiygen yara dok□ tor bağıp sav bolur, tilden tiygen yaradan ahır bir gün dav **olur**³⁶. *“Hançer yarası doktor bakınca sağ olur, dil yarasından ise bir gün gelir savaş olur.” KAD, s.133*

³⁵ Çetin Pekacar'ın *Kumuk Türklerinin Atasözleri*'nde bu atasözü *ol-* değil *bol-* şeklinde kullanılmıştır.

³⁶ Çetin Pekacar'ın *Kumuk Türklerinin Atasözleri*'nde bu atasözü *ol-* değil *bol-* şeklinde kullanılmıştır.

Lehçeler ³⁷	<i>ol-</i> Oğuzca Şekil	<i>bol-</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	ol-		
Azerbaycan T.	ol-		
Türkmen T.		bol-	
Kumuk T.	ol-	bol-	
Yeni Uygur T.		bol-	
Özbek T.		bol-	
Tatar T.		bul-	
Başkurt T.		bul-	
Kazak T.		bol-	
Kırgız T.		bol-	

17. ses / tavuş “ses”

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **ses** hâkim şekildir. Diğer lehçelerde ses şekline karşılık *tavuş*, *avaz*, *dıbis*, *dobuş*, *ün* gibi şekiller kullanılır. Kumuk Türkçesinde **ses** şeklinin yanında Oğuzca olmayan **tavuş** ve **avaz** şekilleri de kullanılmaktadır.

➤ Sesiñni çığarma! *KTS*, s.245 “*Sesini çıkarma!*”

Lehçeler ³⁸	<i>ses</i> Oğuzca Şekil	<i>tavuş</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	ses		

³⁷ Tabloda Kumuk Türkçesindeki *ol-* sözcüğü *KAD*'dan, *bol-* sözcüğü *KTS*'den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

³⁸ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler *KTS*'den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

Azerbaycan T.	ses		
Türkmen T.	ses		
Kumuk T.	ses	tavuş	avaz
Yeni Uygur T.		tavuş	
Özbek T.		tâvuş	âvâz
Tatar T.		tavis	
Başkurt T.		tavis	
Kazak T.			dıbis
Kırgız T.			dobuş, ün

18. tavşan / k□oyan “tavşan”

Azerbaycan Türkçesinde **dovşan**, Türkmen Türkçesinde **toşan** olarak geçen bu Oğuzca şekil, Oğuz olmayan diğer gruplarda **k□oyan** şeklinde kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan **k□oyan** şeklinin yanında Oğuzca olan **tavşan** şekli de bulunmaktadır. Ancak bu lehçede **k□oyan** yaygın şekildir.

- Arba bulan **tavşan** tutmas. “*Araba ile tavşan tutulmaz.*” KA, s.6
- Tav **tavşansız** bolmas. “*Dağ tavşansız olmaz.*” KAD, s.227
- **Tavşan** bizim koyçubuz. “*Tavşan bizim koyun çobanımız.*” TEA. s.166

Lehçeler ³⁹	<i>tavşan</i> Oğuzca Şekil	<i>koyan</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	tavşan		

³⁹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**'den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**'den alınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Azerbaycan T.	dovşan		
Türkmen T.	toşan		
Kumuk T.	tavşan	koyan	
Yeni Uygur T.	toşkan		
Özbek T.		kuyân	
Tatar T.		kuyan	
Başkurt T.		kuyan	
Kazak T.		koyan	
Kırgız T.		koyon	

19. tügül / Ø “değil”

Oğuz lehçelerinde **değil** karakteristik şekildir. Bu sözcük; Azerbaycan Türkçesinde **deyil**, Türkmen Türkçesinde ise **deel** şeklinde yaşamaktadır. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise **emes** şekli yaygın olarak kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise **emes** şekli kullanılmamakta, sadece Oğuzca olan **tügül** şekli yaşamaktadır.

➤ Bir **tügül** eki edin

Kılavetlenmiş beki edin. *TEA, s.73*

“Bir değil ikiydin,

Kılağılanmış çakıydın.” *TEA, s.73*

➤ Tutumsuzğa tümen akıça da zat **tügül**. “Tutumsuza on akçe de bir şey değil.” *KTA, s.214*

➤ Deñizni tatıvun bilmek uçun onu barın da içme tarık **tügül**. “Denizin tadını bilmek için onun hepsini içmeye gerek yok.” *KAD, s.103*

➤ Yay-yay **tügül**

Kış-kış **tügül**. *ŞHA, s.104*

“Yaz, yaz değil

Kış, kış değil.” *ŞHA, s.105*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Lehçeler ⁴⁰	<i>tügül</i> Oğuzca Şekil	<i>emes</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	değil		
Azerbaycan T.	deyil		yoh
Türkmen T.	deel		
Kumuk T.	tügül		
Yeni Uygur T.		emes	
Özbek T.		emes	
Tatar T.	tügil		
Başkurt T.	tügil		
Kazak T.		emes	
Kırgız T.		emes	

20. yas / vayah, şahalay “yas”

Yas şekli Oğuzcadır. Batı Oğuzcasında **yas** şekli yanında Arapça kökenli **matem** şekli de kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde ise Oğuzca şekil olan **yas** yerine *matem*, *aza*, *traur* ve *kara* sözcükleri kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise **yas** şekli ile birlikte **vayah**, **şahalay** şekillerine rastlanır.

- Bıtır ölgenge bu yıl **yas**. “Geçen yıl ölene bu yıl yas.” KA, s.7
- Yırav toydan, molla **yasdan** süyüner. “Türkücü düğüne, molla yasa sevinir.” KTA, s.251
- Bir sağa çı bir gün ölüm bir gün **yas**
Alağa haman yılı haman **yas**. BÇ, s.59

⁴⁰ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcük **KTS**’den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**’den alınmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

“Bir sana ki bir gün ölüm bir gün yas

Onlara hep ağlama hep yas.”

Lehçeler ⁴¹	yas Oğuzca Şekil	matem Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	yas		
Azerbaycan T.	yas		
Türkmen T.	yaas	maatam	
Kumuk T.	yas		vayah, şahalay
Yeni Uygur T.		matem	haza
Özbek T.		mâtem	
Tatar T.		matem	traur
Başkurt T.		matem	traur
Kazak T.			kara, aza
Kırgız T.			aza

21. yav / may “yağ”

Azerbaycan Türkçesinde **yağ**, Türkmen Türkçesinde **yağ** olarak kullanılan bu Oğuzca sözcüğe karşılık diğer lehçelerde kullanılan şekil **may**'dir. Kumuk Türkçesinde **may** sözcüğü ile birlikte Oğuzca olan **yav** şekli de kullanılmaktadır. Ancak **may**'in kullanımı daha yaygındır.

➤ Tav almadan tav etgenler, tari sığıp **yav** etgenler.
“Dağ almadan dağ yapmışlar, darı sıkıp yağ etmişler.” KTA, s.205

➤ Ömrüm **yavdur**, ölümüm suvdur degen sak□tiyan.
“Ömrüm yağdır, ölümüm sudur demiş sahtiyan.” KTA, s.161

⁴¹ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**'den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**'den alınmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Lehçeler ⁴²	yağ Oğuzca Şekil	may Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	yağ		
Azerbaycan T.	yağ		
Türkmen T.	yağ		
Kumuk T.	yav	may	
Yeni Uygur T.	yağ	may	
Özbek T.	yağ		
Tatar T.		may	
Başkurt T.		may	
Kazak T.	jav	may	
Kırgız T.		may	

22. yuvurt / Ø “yoğurt”

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan **yoğurt** şekline karşılık diğer lehçelerde **katık** şekli kullanılır. Kumuk Türkçesinde ise sadece Oğuzca şekil olan **yuvurt** yaşamakta, Oğuzca olmayan **katık** şekli bulunmamaktadır.

➤ **Yuvurt** töğülse yuğu k□alar, ayran töğülse nesi k□alar? “Yoğurt dökülürse artığı kalır, ayran dökülürse nesi kalır?” KTA, s.254

➤ Zahruluğa **yuvurt** ber, yurttan yurtğa barsañ da. “Zehirlenene yoğurt ver, yurttan yurda gitsen de.” KAD, s.278

⁴² Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcükler **KTS**'den; diğer lehçelerdeki sözcükler **KTLS**'den alınmıştır.

Lehçeler ⁴³	<i>yuvurt</i> Oğuzca Şekil	<i>katık</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	yoğurt		
Azerbaycan T.	yoğurt	gatıg	
Türkmen T.		gatık	
Kumuk T.	yuvurt		
Yeni Uygur T.		ketik	
Özbek T.		katık	
Tatar T.	yoğırt	katık	
Başkurt T.	yoğort	katık	
Kazak T.		katık	ayran
Kırgız T.			ayran

II. Ses Bilgisinde Oğuzca Unsurlar

1. #k > #g

Kelime başı *k*'nin *g* olması Oğuzca bir özelliktir. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde ise kelime başı *k* korunmaktadır. J. Benzing, Kumuk Türkçesindeki #k> #g değişiminin Güneybatı Türkçesine uyduğunu belirtir⁴⁴. Bu değişim genel bir temayüldür.

Aşağıdaki sözcükler Kumuk Türkçesinde #g'li olarak kullanılmaktadır:

geç, geç-, geçe-, geçik-, gel-, gelin, gerek, ges-, gesgin, get-, gez-, gir-, gişi, giy-, giyim, göbük, göç-, gök, göm-, gön, gör-, görset-, göz, gün, güz.

Ancak kelime başı *k*'nin korunduğu durumlar da vardır:

⁴³ Tabloda Kumuk Türkçesindeki sözcük *KTS*'den; diğer lehçelerdeki sözcükler *KTLS*'den alınmıştır.

⁴⁴ Johannes Benzing, *agm.*, s.173

kekir- “geğir-”, kök “gök” , köl “göl”, külemsire- “gül-” gibi.

➤ Sen de giççi aygırını da minip, halk□□ğa savbol da etip, **gel**,- dep. “*Sen de küçük aygıra binip, halka veda ederek, buraya gel, diye.*” TEA, s.164

➤ **Güçden** salğan **gözünü** nuru bolmas. “*Güçten düşenin gözünün ışığı olmaz.*” KA, s.8

➤ **Göpürdü** yeligip,

Ak□tı taşgınlap. ŞHA, s.12

“*Köpürdü kabarıp,*

Aktı taşarak.” ŞHA, s.13

➤ **Gönüllege** ulla sözün **göstersen**

Şol k□ızbaylar bizden k□ork□a der mikem? YK, s.114

“*Gönüllere ulu sözünü göstersen,*

Şu kötüler bizden korkar der mi ki?” YK, s.115

2. #k□ > #ğ

#k□ > #ğ ses değişimi Oğuzca bir özelliktir. Oğuz grubu dışındaki lehçelerde #k korunmaktadır. Bekir Çobanzade, Kumuk Türkçesinde #k□ sesinin #ğ sesine çevrilebildiğinden bahseder⁴⁵. Kumuk Türkçesinde bu ses değişimi sistemli değildir. Aynı sözcüklerin hem #k□’lı hem ğ’lı kullanımı söz konusudur.

Aşağıdaki sözcükler Kumuk Türkçesinde hem #ğ’lı hem #k□’lı kullanılmaktadır.

ğırk□ (BÇ, s.57), ğan (BÇ, s.58), ğuçak□ (BÇ, s.58), ğamçı (BÇ, s.58), ğal- (BÇ, s.59), ğayt- (BÇ, s.59), ğız, ğardaş, ğoy- (KT, s.17)

➤ Başı ayaz k□atınından **ğorgmaz**. “*Başı kel, kadınından korkmaz.*” KAD, s.79

➤ **Ğırk□** tamurdan, sağa balam süt berdim

Şunu için menne halal etmeyen. BÇ, s.57

“*Kırk damardan sana balam süt verdim*

⁴⁵ Bekir Çobanzade, *age.*, s.32

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Bunun için ben de helal etmeyen.”

➤ Sen balama k□ olı tigen k□ ızbaynı

Uluy **ğalsun** meni yimik anası. *BÇ, s.59*

“Sen balama eli değen korkağın

Belaya uğrasın benim gibi anası.”

3. #t > #d

Oğuzlara has olan bu ses özelliği Kaşgarlı Mahmud’un da dikkatini çeker. Kaşgarlı, Oğuzlarla Oğuzlara yakın olanların *t* sesini *d* sesine çevirdiğini kaydeder⁴⁶. #t>#d değişimi Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde karakteristiktir. Kumuk Türkçesinde #t’li şekiller esastır:

tamak□ “boğaz”, tana “dana”, tar “dar”, tari “darı”, tav “dağ”, tayan- “dayan-”, teli “deli”, temir “demir”, teren “derin”, teri “deri”, tik- “dik-”, til “dil”, tiri “diri”, tiş “diş”, tişi “dişi”, tiz “diz”, toğuz “dokuz”, tol- “dol-”, tüz “düz” .

Bunun yanı sıra #d’li örnekler de mevcuttur:

damga, deli, de-, deñiz, derzi, demür, dört.

➤ **Deli** biyimes, biyise tınmas. *“Deli büyümez, büyüse de laf dinlemez.” KA, s.7*

➤ Targunu aldı deriya **deñiz degiz,**

Ozganğa barganğa salam **degiz.** *YK, s.174*

“Targu’nun önü derya deniz deyin,

Gidişte gelişte selam deyin.” YK, s.174

➤ Bir **dağı** bir-

Yol tuvdu yerni yüzünde. *ŞHA, s.96*

“Bir daha bir

Yol doğdu yeryüzünde.” ŞHA, s.97

➤ Bilgen **dört**, bilmegen dert baylar. *“Bilen dört, bilmeyen dert bağlar.” KTA, s.84*

4. #y > Ø

⁴⁶ Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, TDK Yay., Ankara, 2006, s.31

Kumuk Türkçesinde kelime başı y için üç durum söz konusudur:

1. #y>#y: Kelime başı y açısından Eski Türkçe ve Ortak Türkçeye aynıdır. yıla-, yılı, yilit-, yırak□, yibek, yilik, yulduz.

2. #y>#c:cibek, cıy-, cuw-

3. #y>Ø: Kelime başı y'nin Ø olması Oğuzca özelliğidir. *J. Benzing* de kelime başı y'nin düşmesini Azerbaycan Türkçesinin etkisine bağlar (igit "yiğit")⁴⁷. Oğuz grubu Türk lehçelerinde bu değişim fonetik bir eğilim şeklindedir. Azerbaycan Türkçesinde kelime başı y'den sonra düz-dar ünlü gelmesi halinde kelime başı y sesi düzenli olarak kaybolur. Türkiye Türkçesinde ise bu durum serpinti halinde bulunmaktadır. Kumuk Türkçesinde de bu ses olayına serpinti halinde rastlanılır. Dr. Selma Gülsevin, çalışmasında #y'yi Oğuzca unsur olarak verir⁴⁸.

➤ Atın yahşısı tizinden, **igitni** yahşısı sözünden belgeli olur. "Atın iyisi dizinden, yiğidin iyisi sözünden belli olur." KA, s.6

➤ At ölse maydan kalır, **igit** ölse atı kalır. "At ölse meydan kalır, yiğit ölse adı kalır." KA, s.6

➤ Özünde **inci** mahı tişlerin

Nedir k□ız 'iy' etip k□oyğan işlerin. BÇ, s.68

"Senin inci gibi dişlerin

Nedir kız 'aman' deyip yaptığın işlerin."

➤ K□ılıçdan **itti**, k□ıldan inçe□söznü bekisi. "Kılıçtan keskin, kıldan ince, sözün serti." KTA, s.176

III. Şekil Bilgisinde Oğuzca Unsurlar

1. -(A)cAk Gelecek Zaman Eki / -(D)r, -Ar

-AcAk eki Oğuz sahasından diğer lehçelere geçmiştir.⁴⁹ Bu şeklin diğer Oğuzca şekillerden farkı Oğuz sahasından diğer lehçelere geçtikten sonra bazı lehçelerde standart şekil olarak kullanılmasıdır.

⁴⁷ Johannes Benzing, *agm.*, s.173

⁴⁸ Selma Gülsevin, "Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar", *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2, Spring 2007, s.305

⁴⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, TDK Yay., Ankara 2006, s.418

Batı Türkçesine ait olan **-(A)cAk**⁵⁰ şekli Kumuk Türkçesinde en işlek gelecek zaman ekidir. Bu ek, Türkiye Türkçesinde **-(y)AcAk**, Azerbaycan Türkçesinde **-(y)AcAk**, Türkmen Türkçesinde **-cAk** şeklindedir. Oğuzca olan **-(A)cAk** şekline karşılık diğer lehçelerde kullanılan yaygın şekil **-(I)r, -Ar**⁵¹ şeklindedir.⁵²

➤ Şu aygır da meni atam Xanga tulpar **bolacak** dep alıp gelgen yabagılı yaman tay! “*Şu aygır da benim babamın hana tulpar at olacak diye alıp geldiği yapağılı kötü tay!*” TEA, s.164

➤ K□attını **k□ayirmacak□**, yımışak□nı **ayirmacak□**. “*Serti kayırmayacak, yumuşağı ayırmayacak.*” KAD, s.161

➤ Yeryüzünde **tartmacak□** bir mizan da

Bir tereze taşı da. ŞHA, s.22

“*Yeryüzünde çekmeyecek bir terazi de*

Bir pencere taşı da.” ŞHA, s.23

➤ Şavla bergen şam çırağı söngen soñ

Şat yürekden şatlık□ getmey **netecek**. YK, s.184

“*Işık veren mumu söndükten sonra*

Şad yürekten şadlık gitmeyip ne edecek.” YK, s.185

Lehçeler	-(A)cAk Oğuzca Şekil	-(I)r, -Ar Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AcAk		
Azerbaycan	-(y)AcAk		

⁵⁰ Bu gelecek zaman eki “en geç 14. yüzyılda Oğuz sahasında doğmuş; 14-15. yüzyıldan itibaren Azerbaycan ve Anadolu edebi eserlerinde kullanılmaya başlanmış; oradan diğer Oğuz grubu lehçelerine, İdil-Ural ve Kuzey Kafkas Kıpçak lehçelerine, Özbek ve Karakalpak Türkçelerine geçmiştir.” **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -FiiL- Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s.414

⁵¹ “Türkiye gramerciliğinde ‘geniş zaman’, Batı gramerlerinde ‘aorist’ olarak adlandırılan **-(I₄)r/-Ar** ekli kip; diğer Türk yazı dillerine ait gramerlerde çoğunlukla ‘gelecek zaman’ kabul edilir.” **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -FiiL- Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s.345-383 ve 395

⁵² **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -FiiL- Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s.467

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

T.			
Türkmen T.	-cAk		
Kumuk T.	-(A)cAk	-(I ₄)r, -Ar	
Yeni Uygur T.		-r, -Ar	-idiğan,-ydiğan; -GI ₄ dek,- KI ₄ dek; -GU,-KU+iyelik eki
Özbek T.	-(y)ecek	-r, -er	-edigen, -ydigen -GU+iyelik eki(+dir)
Tatar T.	-(y)AçAk	-(I)r, -Ar	
Başkurt T.	-(y)AsAk	-(I ₄)r	
Kazak T.		-r, -Ar	-A,-y;-mAkşI, -bAkşI, -pAkşI
Kırgız T.		-r,-Ar,-Or	-A,-O,-y; -A/-O+elek+kişi eki

2. -(A)CAk Gelecek Zaman Sıfat-fiil Eki / -(I)r, -Ar

-AcAk sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesinde **-(y)AcAk**, Azerbaycan Türkçesinde **-(y)AcAk**, Türkmen Türkçesinde **-cAk** şeklinde, Kumuk Türkçesinde ise **-(A)CAk** şeklinde yaşamaktadır. -AcAk şekli Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmıştır⁵³. Oğuz grubu lehçeleriyle Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi ve Kazak Türkçesinde bu şeklin ortak kullanılması ilgi çekicidir. Ancak Oğuz grubu lehçelerinde bu ek tonlu biçimiyle kullanılırken diğer lehçelerde genellikle tonsuz biçimiyle kullanılmıştır. **-AçAk** şekli, Başkurt Türkçesinde /ç/>/s/ kuralı gereği -AsAk şekline dönüşmüştür. Kumuk Türkçesinde ise bu ek, tonlu ve tonsuz şekliyle birlikte yaşamaktadır.

⁵³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 2000, s.336

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- **Berecekge** içki içgen eki keren humar bolur. “Veresiye içki içen iki kere sarhoş olur.” KAD, s.82
- Ögüz **bolacak**□ tana tanavundan belgili. “Öküz olacak dana burun deliğinden belli olur.” KTA, s.158
- Ya **alaçağım** ya **bereçegim** yok□. “Ne alacağım ne vereceğim var.” KA, s.11
- **Aytacağıñ** oylap ayt,
Soñ etme mağa ayıp. BÇ, s.63
“Söyleyeceğini düşün söyle,
Sonra bana ayıp etme.”

Lehçeler	-(A)cAk Oğuzca Şekil	-(I)r, -Ar Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AcAk		-(y)AsI
Azerbaycan T.	-(y)AcAk		-AsI
Türkmen T.	-cAk		
Kumuk T.	-(A)CAk	-(I ₄)r, -Ar	-AsI
Yeni Uygur T.		-r, -Ar	-GU, -KU; -idiğan,ydiğan
Özbek T.	-(y)ecek	-r, -er	-edigan, - ydigen
Tatar T.	-(y)AçAk	-(I)r, -Ar	-AsI
Başkurt T.	-(y)AsAk	-(I ₄)r	-AhI, -yhI ₄
Kazak T.		-r, -Ar	-AtIn, -ytIn
Kırgız T.		-r, -Ar,-Or	-OOçU,-UUçU, -çU; -GI ₄ dAy,-GI ₄ s

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

3. -AsI Gelecek Zaman Sıfat-fiil Eki / -(I)r, -Ar

Gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanılan **-AsI** şekli, Oğuz grubu lehçelerinde **-AcAk** kadar fazla kullanılmaz. Kumuk Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiili olarak **-AcAk** şekli yaygındır. Ancak metinlerde **-AsI** şekli ile ilgili iki örneğe rastlanılmıştır. Prof. Dr. Zeki Kaymaz, bu eki Oğuzca olarak kaydeder⁵⁴.

➤ **Çıgası** malğa yesi yav. “Çıkacak mala sahibi düşman” KAD, s.100

➤ Atañ, anañ töresi, onu kimden **göresi**. “Atan, anan töresi onu kimden göresi.” KAD, s.60

Lehçeler	-AsI Oğuzca Şekil	-(I)r, -Ar Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AsI		-(y)AcAk
Azerbaycan T.	-AsI		-(y)AcAk
Türkmen T.			-cAk
Kumuk T.	-AsI	-(I ₄)r, -Ar	-(A)CAk
Yeni Uygur T.		-r, -Ar	-GU, -KU; -idiğan,-ydiğan
Özbek T.		-r, -er	-gü; -(y)ecek; -edigan,ydigen
Tatar T.	-AsI	-(I)r, -Ar	-(y)AçAk
Başkurt T.	-AhI,-yhI ₄	-(I ₄)r	-(y)AsAk
Kazak T.		-r, -Ar	-AtIn, -ytIn
Kırgız T.		-r, -Ar,-Or	-OçU,-UçU, -çU; -GL ₄ dAy,-GL ₄ s

⁵⁴ Zeki Kaymaz, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.205

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

4. –AndA Zarf-fiil Eki / -GAndA

Türkiye Türkçesinde –(y)AndA, Azerbaycan Türkçesinde (y)AndA, Türkmen Türkçesinde –AndA olarak kullanılan bu Oğuzca şekil diğer lehçelerde –**GAndA** olarak kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde –**AndA** Oğuzca şekline metinlerde bir kez rastlanılmıştır.

- **Gelende** dünya yanına,
Uşak dep at koydu maga. *TEA, s.200*
“Geldiğinde dünya tarafına
Çocuk diye ad koydu bana.” *TEA, s.200*

Lehçeler	-AndA Oğuzca Şekil	-GAndA Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-(y)AndA		
Azerbaycan T.	-(y)AndA		
Türkmen T.	-AndA		
Kumuk T.	-AndA	-gAndA, AgAndA, -ygAndA	
Yeni Uygur T.		-GAndA, -KAndA	
Özbek T.		-gende	
Tatar T.		-GAndA, -KAndA	
Başkurt T.		-GAndA, -KAndA	
Kazak T.		-GAndA, -KAndA	
Kırgız T.		-GAndA, -GOnD	

5. –(Dr,-Ar +-Am,-Im (Geniş Zaman Eki +Am, +Im 1. teklik kişi eki) / Geniş Zaman Eki+mAn

Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan **geniş zaman eki+-Am,-Im** Oğuzca şekline karşılık diğer lehçelerde kullanılan Oğuzca

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

olmayan şekil **geniş zaman eki+mAn**'dır. Kumuk Türkçesinde **geniş zaman eki+mAn** şekli yaygın olarak kullanılmaktadır. Prof. Dr. Zeki Kaymaz, bu yapıyı Oğuzca olarak verir⁵⁵.

- Soldat çepken giydik deyüp ağılaram,
K□ara suhar eğdik deyüp ağılaram,
Şorpasından toyduk□ deyüp ağılaram. *YK, s.164*
"Asker cepkeni giydik deyip ağılarım,
Kara boynu eğdik deyip ağılarım
Çorbasından doyduk deyip ağılarım." *YK, s.165*
- Sabahunlayın getaram,
Teriñ cuhuta sataram,
Çarhıñ itlege ataram. *YK, s.42*
"Sabahleyin giderim,
Derini cıfita satarım,
Leşini itlere atarım." *YK, s.43*
- Özüme özüm cavap bermesen,
Cavapsız k□alarım anılayman. *ŞHA, s.46*
"Kendime kendim cevap vermesem,
Cevapsız kalırım bilirim." *ŞHA, s.47*
- Kür mak□amı üyümnü
Tolturaram k□uçagımni. *ŞHA, s.134*
"Canlı makamı evimin
Doldururum kucağımı." *ŞHA, s.135*

Lehçeler	Geniş zaman eki+-Am, -Im Oğuzca Şekil	Geniş zaman eki+mAn Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekil
-----------------	--	---	------------------------

⁵⁵ Zeki Kaymaz, "Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine", C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.204

Türkiye T.	-(I ₄)r,-Ar+Im <i>bilir+im,koşar+ım</i>		
Azerbaycan T.	-(y)Ar+Am <i>biler+em,başla+yar+m</i>		
Türkmen T.	-Ar+In <i>biler+in, başlar+ın</i>		
Kumuk T.	-(I ₄)r,Ar+Am,-Im <i>ağlar+am, kalar+ım</i>	-(I ₄)r,- Ar+mAn <i>bilir+men, başlar+man</i>	
Yeni Uygur T.		-r,-Ar+men <i>biler+men, başlar+men</i>	
Özbek T.		-r,-er+men <i>biler+men, başler+men</i>	
Tatar T.		-(I)r,-Ar+mIn <i>ıçer+mın, bulur+mın</i>	
Başkurt T.		-(I ₄)r+mIn <i>bulur+mın, külür+mün</i>	
Kazak T.		-r,-Ar+mIn <i>biler+min, bastar+mın</i>	
Kırgız T.		-r,-Ar,- Or+mIn <i>bolor+mun, biler+min</i>	

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

**6. -mAn (Geniş Zaman Ekinin 1. Teklik Şahıs Olumsuzu)
/ -mAs+mAn**

Geniş zaman ekinin olumsuzunda 1. teklik şahıs için yapı Türkiye Türkçesinde *-mAm*, Azerbaycan Türkçesinde *-mAr+Am*, Türkmen Türkçesinde ise *-mArIn* yanında *-mAn*'dir. Bu yapıda **-mAn** Oğuzca şekil, **-mAs+mAn** yapısı ise Oğuzca olmayan şekildir.

➤ K□ayalardan men atımnı **burman** dep,

K□ara suvnu boyun tutup haydadıñ. *BÇ, s.54*

“Kayalardan ben atımı çevirmem deyip

Kara suyun boyunu tutup sürdün.”

➤ Tizim barda **sürünmen**, sürünmesem **yığılman**.

“*Dizim varken sürünmem, sürünmesem yıkılmam.*” *KAD, s.234*

➤ Tegenek otdan betim **burman** dep,

Yürüygenler köpdür, süyseñ gör gişi. *YK, s.92*

“*Yakan ateşten yüzümü çevirmem deyip*

Yürüyenler çoktur istersen gör kişi.” *YK, s.93*

➤ Oylaşmay turup sözüm **aytman** dep,

Aytğan soñ heç sözümden **k□aytman** dep. *YK, s.98*

“*Düşünmeden sözümü söylemem diye,*

Dedikten sonra hiç sözümden dönmem diye.” *YK, s.99*

➤ Geçeler sağı gözet **etmen**, at **bak□man**

Gündüzler k□azan asman ot **yak□man**. *YK, s.112*

“*Geceler boyu gözlemem, at bakmam,*

Gündüzlerde kazan asmam ateş yakmam.” *YK, s.113*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Lehçeler	<i>-mAn</i> ⁵⁶ Oğuzca Şekil	<i>-mAs+mAn</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekil
Türkiye T.	-mAm <i>almam</i>		
Azerbaycan T.	-mArAm <i>almar+am</i>		
Türkmen T.	-mArIn/-man <i>almarın,alman</i>		
Kumuk T.	-mAn <i>yıgılman</i>	-mAs+man <i>almasman</i>	
Yeni Uygur T.		-mAs+men <i>almasmen</i>	
Özbek T.		-mes+men <i>almesmen</i>	
Tatar T.	-mAm <i>almam</i>		- mAmIn <i>almamın</i>
Başkurt T.	-mAm <i>almam</i>		
Kazak T.	-mAn <i>alman</i>	-M ₃ As+pın <i>almaspın</i>	
Kırgız T.		-BA ₄ s+mIn <i>albasın</i>	

⁵⁶ -mAn şeklinin Oğuzca olduğu kaydedilir. bk. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I –FiiL- Basit Çekim**, TDK Yay., Ankara 2006, s.392-393

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

7. -mAktA Şimdiki Zaman Eki / -A, -y

14. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Azerbaycan sahasında ortaya çıkan bu ek, Türkiye Türkçesinde –mAktA, Azerbaycan Türkçesinde –mAKdA şeklinde kullanılır. Diğer lehçelerde ise Oğuzca olmayan –A, -y şekli yaygındır. Kumuk Türkçesinde Oğuzca olmayan -A,-y şekline karşılık Oğuzca olan –mekde şekline taranan metinlerde bir kez rastlanılmıştır.

➤ Rahmuluk□ azda da, köpde de tügül- hadirin **bilmekte**. “Bereket azda da çokta da değildir, kıymetini bilmektedir.” KAD, s. 207

Lehçeler	-mAktA Oğuzca Şekil	-A/-y Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-mAktA		-(I ₄)yor
Azerbaycan T.	-mAKdA		-I ₄ r,-yI ₄ r
Türkmen T.			-yAAr; -(I ₄)p duur; -(I ₄)p yöör; -(I ₄)p yatır
Kumuk T.	-mAKdA	-A/-y(dIr) -A/-y tura(dır)	-(I ₄)p tura(dır)
Yeni Uygur T.	-mAKtA	-i(du,di), -y(du,di)	-(I ₃)p turi(du,di), -(I ₃)p turup(tu); -(I ₃)p yüri(du,di), -(I ₃)p yürüp(tu,ti);

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

Özbek T.	-makde	-e(di),-y(di)	-yepti, -(e)yatir, -(e)yatib(di); - (I ₃)vati(du,di), -(I ₃)p yati(du,di)
Tatar T.		-A,-y	-(I)p tūra
Başkurt T.		-A,-y	-(I ₄)p tūra; -(I ₄)p yürüy; -(A) yata, -y yata; -(I ₄)p yata
Kazak T.		-A(di),-y(di)	-(I)p tur; -(I)p jür; -A jatir; -(I)p jatir
Kırgız T.		-A(t),-O(t), -y(t)	-(I ₄)p tura(t); -(I ₄)p cürö(t); -A cata(t); -(I ₄)p cata(t)

8. -mAlI Gereklilik Eki / -sA+şahıs eki+kerek

Eski Oğuz Türkçesinde ortaya çıkan ve Oğuz Grubu lehçelerinde kullanılan bu Oğuzca şekle karşılık diğer lehçelerde kullanılan yaygın şekil “*fîl tabanı-sA+şahıs eki+gereklilik bildiren*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kelime”dir⁵⁷. Kumuk Türkçesinde -mAlli gereklilik eki nadir olarak kullanılır⁵⁸.

➤ Gesek gesek bulut gele

Gelmeli yoldan. *YK, s.56*

“Parça parça bulut gelir

Gelmeli yoldan.” YK, s.56

➤ **K**aymalı k[□]aytık[□] k[□]uytuk[□]

Çuñurların yolları. *YK, s.69*

“*Kaymalı kaytık kuytuk*

Çukurlanan yolları.” YK, s.69

➤ Yaşamak[□] uçun **aşamalı**, aşamak[□] uçun **yaşamalı** tügül. “*Yaşamak için yemeli, yemek için yaşamamalı.” KAD, s.264*

Lehçeler	-mAlli Oğuzca Şekil	-sA+şahıs eki+kerek Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	mAlli		
Azerbaycan T.	mAlli(dIr)		-(y)AsI
Türkmen T.	mAlli(dIr)		
Kumuk T.	mAlli		-mAgA+gerek/tarık(lı) [□] +şahıs eki
Yeni Uygur T.		-sA+şahıs eki+kerek	-(I ₃)ş+iyelik eki+kerek/lazim/ şert/zörür/tegiş;mAk+kerek/lazim/zörür
Özbek T.		-se+şahıs eki+kerek /lazim/zerur	-(i)ş+iyelik eki+kerek/lazim/zerur; -(u)v+iyelik eki+kerek/lazim/zerur; -mAk+iyelik eki+kerek/lazim/ zerur
Tatar T.		-sA+şahıs eki+kerek	-AsI,-ysI+bar;şahıs zamiri+ yönelme hâli eki+ fiil tabanı(U)(w) +kerek;-şahıs

⁵⁷ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil-Basit Çekim (Hazırlayan: Komisyon), TDK Yay., Ankara 2006, s.564

⁵⁸ Çetin Pekacar, “Kumuk Türkçesi’nde Fiil”, TDAY- Belleten 1996, TDK Yay., Ankara 1999, s.227

			zamiri+fiil tabanı (DrgA,-ArgA+tiyış;- şahıs zamiri+ yönelme hâli eki+ fiil tabanı-(DrgA,ArgA+kirek/tiyış;-mAk gerek/lazım;-mA+iyelik eki+gerek/lazım
Başkurt T.		-hA+şahıs eki+kerek	-AhI,-yhI ₄ +bar; şahıs zamiri+yönelme hâli eki+fiil tabanı-(I ₄)w+kerek; -mAk+kerek; -(I ₄)rgA+tiyış+şahıs eki; şahıs zamiri+fiil tabanı (I ₄)rgA+tiyış; şahıs zamiri+yönelme hâli eki+fiil tabanı-(I ₄)rgA+kerek
Kazak T.		-sA+şahıs eki+kerek	-(U)w+iyelik eki+kerek/lazım/k□ajet; şahıs zamiri+yönelme hâli eki+fiil tabanı-(U)w+kerek/k□ajet; -(U)w+yönelme hâli eki+tiyis(ti)+şahıs eki
Kırgız Türkçesi		-sA+şahıs eki+kerek	-(I ₄)ş+iyelik eki+kerek/laazım/zarıl; -UU/-OO+iyelik eki+kerek/zarıl; -UU/-OO+yönelme hâli eki+tiyış+şahıs eki

9. -mİş Duyulan Geçmiş Zaman Eki / -GAn

Oğuz Grubu lehçelerinde –mİş şekline karşılık diğer lehçelerde –GAn şekli kullanılır. Kumuk Türkçesinde yaygın şekil –GAn’dır. Oğuzca olan –mİş şekline taranan metinlerde bir kez rastlanılmıştır. Prof. Dr. Zeki Kaymaz, eki Oğuzca olarak vermektedir⁵⁹.

➤ Gölek tikgen, **görmemiş**; iştan tikgen **bilmemiş**; çepken tikgen; çeberlik; k□aptal tikgen, k□ap tıgıv; çarık□ tikgen, tasmalav. “Gömlek diken görmemiş, pantolon diken bilmemiş; cepken diken becerikli; kaftan diken çuval diker; çarık diken kunduracı.” KAD, s. 126

⁵⁹ Zeki Kaymaz, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılımı- Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.206

Lehçeler	<i>-mİş</i> Oğuzca Şekil	<i>-GAn</i> Oğuzca Olmayan Şekil	Diğer Şekiller
Türkiye T.	-mİ₄ş		
Azerbaycan T.	-mİ₄ş		-(y)I₄b
Türkmen T.		-An(dİr)	-(I₄)p(dİr)
Kumuk T.	-mİş	-GAn	
Yeni Uygur T.	-miş(tur)	-GAn, -KAn	-(i)p(ti), -(u)p(ti), -(ü)p(ti), -(i)p(tu), -(u)p(tu), -(ü)p(tu)
Özbek Türkçesi	-miş	-Ken, -gen	-(i)b(di)
Tatar T.		-gAn, -kAn	
Başkurt T.		-GAn, -KAn	
Kazak T.		-GAn, -Kan	-(I)p(tI)
Kırgız T.		-GAn, -GOn, -kAn, -kOn	-(I₄)p(tI₄r), -(I₄)p(I₄)r

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

- BÇ ÇOBANZADE Bekir, Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri, Bakü 1962.
- KA KAYMAZ Zeki, “Kumuk Atasözleri”, Kardeş Ağızlar Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi, S.II, Kastamonu, 1997, s.5-11.
- KAD ÖZTÜRK Rıdvan-UYANIK Osman, Kumuk Atasözleri ve Deyimleri, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.
- KT KAYMAZ Zeki, “Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi”, I. Milli Kafkasya Sempozyumu ve Âşıklar Şöleni, 25-31 Ekim 1995, Kars (Basılmamış Bildiri).
- KTA PEKACAR Çetin, Kumuk Türklerinin Atasözleri, Meyil Matbaacılık, Ankara 2006.
- KTS PEKACAR Çetin, Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2000 (Basılmamış).
- KTLS Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- ŞHA UYANIK Osman- ÖZTÜRK Erol, Kumuk Şairi Şeyit Hanum Alişeva’dan Seçme Şiirler, Dizgi Ofset, 2006.
- TEA Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nesir Nazım), 20, Kumuk Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- YK ÖZTÜRK Erol, Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak, Akçağ Yay., Ankara 2008.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşid Rahmeti, “Türk Şivelerinin Tasnifi”, Makaleler, C.I, TKAE Yay., Ankara 1987, s.69-149.
- ATA, Aysu, “Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi”, Türkoloji Dergisi, C.X, S.I, Ankara 1992, s.227-269.
- ATALAY, Besim, Divanü Lûgat-it-Türk, C.I-IV, TDK Yay., Ankara 2006.
- BALA, Mirza, “Kumuklar”, İslam Ansiklopedisi, C.VI, s.986-990.
- BENZİNG, Johannes, “Kumuk Türkçesi” (Çeviren: İlhan ÇENELİ), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.26, 1986-1993, s.165-188.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- CAFEROĞLU, A., Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- CLAUSON, Sir Gerard, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press, London 1972.
- ÇOBANZADE, Bekir, Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri, Bakü 1926.
- EREL, Şerafeddin, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.
- EREN, Hasan, “Kumuk Edebiyatı”, Türk Ansiklopedisi, Cilt.XXII, s.347-349.
- EREN, Hasan, “Kumuk Türkçesi”, Türk Ansiklopedisi, Cilt.XXII, s.349-351.
- ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay., İstanbul 2000.
- GÜLENSOY, Tuncer, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II, TDK Yay., Ankara 2007.
- GÜLSEVİN, Gürer, “Yusuf Has Hacib’in Dilinde Oğuzca Unsurlar”, Günümüz Dünyasında Yusuf Has Hacip ve Fikirleri II, Elaralık Atatürk-Alatoo Üniversitesi, Bişkek, Kırgızistan, 8-9 Haziran, 2006, s.39-55.
- GÜLSEVİN, Gürer, “Oğuzca Olmayan Tarihi Metinlerde Oğuzca Unsurlar ve ‘Nehcü’l- Feradis’ Örneği”, 46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference, 22-27 Haziran, Ankara 2003.
- GÜLSEVİN, Gürer, “Kutadgu Bilig’in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: ‘Denk Çiftler’ ”, Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2, Spring 2007, s.276-299.
- GÜLSEVİN, Gürer, “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, Büyük Türk Dili Kurultayı, Ankara 2006, s.75-93.
- GÜLSEVİN Gürer, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, TDK Yay., Ankara 1997.
- GÜLSEVİN, Selma, “Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar”, Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/2, Spring 2007, s.300-306.
- İNAN, A., “Kumuklar”, Türk Ansiklopedisi, Cilt.XXII, s.351-352.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

-
- KARAMAN, Erdal, “Kumuk Türkçesi ve Yırçı Kazak”, Uluslararası Doğu Üniversitesi Dergisi, C.1, S.1, Ocak 1999, s.87–107.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil-Basit Çekim (Hazırlayan: Komisyon), TDK Yay., Ankara 2006.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuklar ve Kumuk Türkçesi”, Yeni Türkiye 97/16, s.2067–2071.
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi”, I. Milli Kafkasya Sempozyumu ve Âşıklar Şöleni, 25-31 Ekim 1995, Kars (Basılmamış Bildiri).
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuk Türkçesinde İsim Hâl Ekleri”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı.III, İzmir 1999, s.113-120.
- KAYMAZ, Zeki, “Kumuk Atasözleri”, Kardeş Ağızlar Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi, S.II, Kastamonu 1997, s.5-11.
- KAYMAZ, Zeki, “Çağatay Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar Üzerine”, C. Amanjolov Okuvları- 2004 Attı Halkaralık Gılmi-Praktikalik Konferentsiyanın Materialları, Öskemen 2004, s.204–209.
- KORKMAZ, Zeynep, “Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I, TDK Yay., Ankara 2005, s.241-253.
- KORKMAZ, Zeynep, “XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I, TDK Yay., Ankara 2005, s.268-273.
- KORKMAZ Zeynep, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.I, TDK Yay., Ankara 2005, s.205-216.
- KORKMAZ, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara 2007.
- KORKMAZ, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 2007.
- Kumukça-Rusça Sözlük (Red. R. Z. Z. Bammatov), Moskva 1969.
- ÖZTÜRK, Erol, “Kumuk Türkçesi Deyimleri”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.15, Güz 2007, s.108-124.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- ÖZTÜRK, Erol, “Türkiye Kumuklarından Nazım Örnekleri”, Bilig Bilim ve Kültür Dergisi, Sayı.3, Güz 1996, s.178-181.
- ÖZTÜRK, Erol, Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak, Akçağ Yay., Ankara 2008.
- ÖZTÜRK, Rıdvan- UYANIK Osman, Kumuk Atasözleri ve Deyimleri, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.
- PEKACAR, Çetin, Kumuk Türklerinin Atasözleri, Meyil Matbaacılık, Ankara 2006.
- PEKACAR, Çetin, “Kumuk Türkçesi’nde Fiil”, TDAY- Belleten 1996, TDK Yay., Ankara 1999, s.221-235.
- PEKACAR, Çetin, Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2000 (Basılmamış).
- TAVKUL, Ufuk, “Kumukça ve Karaçayca Arasındaki Başlıca Benzerlikler”, TDAY- Belleten 1991, s.31-45.
- TEKİN, Tekin-ÖLMEZ Mehmet, Türk Dilleri, İstanbul 2003.
- Türk Lehçeleri Grameri (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 2005.
- TÜRKEŞ-GÜNAY Umay, Türklerin Tarihi, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- TEKİN, T.-ÖLMEZ M.- CEYLAN E.-ÖLMEZ Z.- EKER S., Türkmençe-Türkçe Sözlük, Türk Dilleri Araştırma Dizisi:18, Ankara 1995.
- UYANIK, Osman, “Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.12, 2002, s.229-250.
- UYANIK, Osman, “Kumuk Ağızlarında Uzun Kelimeler ve Ana Türkçedeki Bazı Uzun Ünlülerin Kumuk Ağızlarında Farklı Ünlüye Geçişi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.11, 2002, s.115-127.
- UYANIK, Osman- ÖZTÜRK, Erol, Kumuk Şairi Şeyit Hanum Alişeva’dan Seçme Şiirler, Dizgi Ofset, 2006.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*